

ВЕКТОРИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУРСУ

Існує велика різноманітність комунікативних навичок та вмінь, які без сумніву є корисними і необхідними кожному бажуючому встановити вербальний зв'язок, продовжити й розвинути комунікацію. Вони відіграють важливу роль в реалізації процесу спілкування, забезпечують зв'язаність текстів найрізноманітніших жанрів, від доброзичливого глузування один над одним та невимушеної балаканини до офіціальних інтерв'ю й судових допитів. Саме дискурс відображає комунікативний феномен, що складається з деяких сукупностей висловлень, які породжують текст, і таких когнітивних компонентів, як знання, думки, цілі.

Питання про визначення дискурсу продовжує хвилювати багатьох вчених-лінгвістів. Існують протилежні думки щодо диференціації усього дискурсивного масиву мови, що обумовлює метонімізацію терміну “дискурс”.

Дискурс (лат. *aiscursus* – міркування, фр. *awscours* – промова, виступ) – сукупність висловлень, які стосуються визначеної проблематики, розглядаються у взаємних зв'язках з даною проблематикою, а також у взаємних зв'язках між собою. Одиницями дискурсу є конкретні висловлення, які функціонують у реальних історичних, суспільних і культурних умовах, а у своєму змісті і структурі відображають часовий аспект, інтеракції між партнерами, які творять даний тип дискурсу, а також простір, у якому він відбувається, значення, які він створює, використовує, репродукує або перетворює [7, с.26].

Французька школа дискурсу (Е. Бенвеністе і його послідовники) визначає в ньому два основних аспекти: висловлений і висловлюваний;

перший стосується того акта висловлення чогось (мова, записування), що відбувається тут і зараз, а другий – того, про який говорять, чи визначеної фабули або історії, що презентується як безособова, відносно самостійна, зі своїми елементами цілісність. Категорія дискурсу набула більш широкого теоретичного значення в 60-х ХХ ст. у Франції, звідкіля поширилася в інші країни. Вона включила елементи структуралізму, етнолінгвістики і частково пов'язаних з нею таких напрямків, як дискурс-аналіз, психоаналіз, російський формалізм, теорія ідеології Л. Альтюсоера і прагматика.

У сфері мовознавства за заснування теорії дискурсу береться правильне твердження про недостатність аналізу мови як системи. Розширення проблематики дискурсу здійснив французький філософ М. Фуко. Він зв'язав лінгвістичні аспекти дискурсу з проблематикою створюваною різними дискурсами понятійної і логічної структури, яка ними починається, розгортається, чи видозмінюється або усувається. Теорія дискурсу визначає різні типи: дискурс політичний, правовий, філософський, художньо-літературний і ін. У межах окремих дискурсів іноді визначають так звані архетексти, або конститутивні дискурси, які окреслюють і визначають дискурси, похідні і вторинні.

Теорія дискурсу, як правило, керується переконанням, що, незважаючи на їхні різновиди, велику кількість типів, різниць дискурсу, у них діють правила, які визначають історичні способи взаєморозуміння людей між собою і їхні пізнавальні можливості.

Мовна діяльність і дискурс у нашому розумінні розглядається як сутність і явище.

Простір дискурсу, будучи крапкою в безмежному континуумі мовної діяльності, сам собою гранично і внутрішньо подільний. Він складається з одиниць мовної діяльності різного комунікативного статусу, мовленнєво-розумових сил із різними векторами і спрямованістю на адресата/адресатів дискурсу. Адресатом дискурсу може, бути мовна особистість із будь-якою

комунікативною роллю (слухач, читач, сторонній слухач, той, що підслуховує і т.д.), на якого автором дискурсу орієнтований мовний вплив.

Мовленнєво-розумовий простір дискурсу багатомірний. Різнобічна розробка понятійного апарата семіотики стосовно до лінгвістики дозволяє поширити, з урахуванням особливостей мовної діяльності, основні характеристики опису мовного знака на його функціонування в умовах реальної комунікації. До таких характеристик мовного знака відносяться насамперед аспекти опису ставлень, у які він вступає з об'єктами мовної/немовної дійсності; сигматичний, семантичний, прагматичний, синтаксичний [7, с.85].

Перший з них виражає зв'язок між мовним знаком і відбиваним в ньому об'єктом навколишнього світу, другий – зв'язок зі своїм значенням, третій – створення і використання мовного знака людьми, четвертий – зв'язок мовного знака з іншими собі подібними. Стосовно до розроблюваної нами моделі мовної діяльності аспекти мовного знака можуть розглядатися в комунікативно-функціональному плані як координати мовновиробництва /комунікативного розгортання/ дискурсу. Сигматична координата – це координата комунікативного розгортання адресантом особистісних змістів з урахуванням співвіднесеності даних змістів із навколишньою дійсністю на засаді власного досвіду пізнавальної діяльності. Такі значення мають характер думки. Семантична координата описує область змістовної інтерпретації знака, що передає стосунки знака і його розумового еквівалента (значення) і власну сукупність знань про світ через з'ясовану в соціумі систему понять, категорій і т.п. про неї. Прагматична координата зв'язує створення і використання в мовному потоці одиниць мовної діяльності з прогнозованою дією відповідного тексту на адресата і його відповідною мовною/немовною активністю. Нарешті, “синтаксична координата описує сукупний акумулюючий (що нагромаджується) мовний вплив на адресата послідовності одиниць мовної діяльності в рамках одного дискурсу або мовного акта.” [7, с.79].

Комунікативно-функціональний простір дискурсу інтегрує мовновпливові сили чотирьох вищезгаданих координат і описує сукупний мовний вплив на адресат, планований автором дискурсу.

“Стосовно до дискурсу конкретної мовної особистості, реалізовані мовні дії в даних вимірах приймають характер використаного потенціалу даних координат у різновиді застосовуваного адресантом відповідного арсеналу сигматичних, семантичних, прагматичних і синтаксичних способів мовної діяльності: сигматикона, семантикона, прагматикона та синтактикона мовної особистості ” [5, с.50].

Простір дискурсу чотиривимірний. У даному випадку його вплив будується по осях одночасно діючих сигматичних, семантичних і прагматичних координат, а також по осі дії протяжно в часі і в мовному просторі координаті синтаксичної. Кожна наступна одиниця мовної діяльності, особливо тематична, створює свій мікропростір.

“Мовленнєводієвий простір конкретного дискурсу мовної особистості розглядається як відповідно розгорнута за даними координатами інтеграція елементарних мовленнєвовпливових сил: що аргументує (семантика), що мотивує (сигматика), що прагматує (прагматика) і що акумулює (накопичувана)” [6, с.34].

Крапки відліку дії, аргументуючої і мотивуючої сили визначаються векторами дискурсу, відповідно, по сигматичній семантичній координаті простору дискурсу. Вектором сили, що активує, назвемо той факт (об'єкт, явище), на семантичний опис якого орієнтований дискурс. Семантична інформація регулюється критерієм істинності/хибності значень, остільки із його допомогою комунікантами тотожно співвідноситься об'єктивний фонд знань про навколишній світ, що виражається в особистісних значеннях дискурсів, із дійсністю. Така інформація може не бути спільною для адресанта й адресата. Вектором мотивуючої сили назвемо той перелік фактів, які тісно зв'язані із особистістю адресата і є фондом загальних переконань комунікантів. Семантична інформація призначається для

сигналізації адресантом адресатові про існування в них такого фонду загальних думок і регулюється критерієм щирості/нещирості [1, с.10].

Сила дискурсу, що аргументує, таким чином, є похідною від величини вектора семантичної інформації, що міститься в дискурсі, і спрямована, як і інші мовленнєво-розумові сили, на адресата дискурсу. Мотивуюча сила дискурсу, відповідно, є похідною від величини вектора семантичної інформації, що міститься в дискурсі.

Сила, що акумулює, виявляється в дискурсі, що містить питання або складається більш ніж з одного мовного акта. Вона описує ефект посилення/ослаблення сукупності сил тривимірної площини простору дискурсу “сигматика-семантика-прагматика” [2, с.98] по четвертій координаті – “синтактика”. Сила, що акумулює, може будувати свою дію на кількарізному, відповідно до кількості одиниць мовної діяльності одного рангу, мовному впливі на картину світу адресата, впливі, протяжному в часі і мовному просторі або мовному впливі, що вимагає від адресата відповідних інформативних мовних дій [2, с.102].

Прагматичній силі притаманна цільова мовновпливова спрямованість на адресата дискурсу. Вона відкрито виявляється в “прямих” (нетранспонованих) мовних актах і чітко орієнтує адресата на добуток/недобуток відповідних мовних/немовних дій.

Всі елементарні мовленнєво-розумові сили розширюють по відповідних координатах чотиривимірний простір дискурсу, тим самим збільшуючи його комунікативну силу. “Комунікативна сила – це просторово-часова інтеграція аргументуючої, мотивуючої, прагматичної і акумулюючої сил в утворенні мовновпливового простору дискурсу” [3, с.168].

Запропонований опис координат, сил і векторів чотиривимірного простору дискурсу дозволяє перейти до опису типів дискурсів відповідно до домінування в них одного/декількох параметрів їхніх мовновпливових просторів .

Елементарними типами дискурсів назвемо дискурси, у яких явно домінує одна з мовновпливових сил.

Основною мовленнєво-розумовою силою дискурсу знання є сила аргументації. З даною метою у векторі дискурсу розташовуються щирі/неістинні (по координаті семантика) факти (об'єкти, явища) навколишнього світу. Дискурс знання орієнтує адресата на відповідні мовні/немовні дії достатком, семантичною і малою кількістю інформації, аж до її відсутності. Це – розмова мовою фактів, а не вказівок. Діалектика використання дискурсу знання полягає в тому, що знання розширює свободу вибору подальшої розумової/матеріальної активності адресата, і одночасно її обмежує, оскільки в дискурсивній формі воно є цілеспрямовано структурованим комплексом сигматичної інформації, що впливає на багато елементів концептуальної картини світу адресата: соціальний, етичний, психологічний і інші.

Заперечення мовновпливової сили дискурсу знання передбачає незгоду адресата з істинністю викладених у ньому фактів (явищ, подій) навколишнього світу. Піддати запереченню комунікативні наміри автора дискурсу в даному випадку неможливо в силу їхньої невиразності в мові. Істина – це шлях, у своїй засаді – пізнання інформації, і дискурс знання спрямований на те, щоб адресат його пройшов по координатах, прокладеним автором дискурсу.

Дискурси думки (бажання, повинності, можливості) щодо відбиваних у них особистісних значень автора більш безпосередньо, ніж дискурс знання, орієнтовані на сферу матеріальної (мовний/ немовний) діяльності адресата. Основною мовленнєвовпливовою силою дискурсу бажання є сила мотивації. З даною метою у векторі дискурсу щиро/неширо викладаються факти (події, явища) навколишнього світу, тісно пов'язані з особистістю адресата у відповідному задумі автора дискурсу семантичному способі мовної діяльності. Критерієм розмежування сигматичних і семантичних способів мовної діяльності є:

1) усвідомлене співвіднесення адресантом описуваних у тому або іншому конкретному дискурсі фактів (явищ, подій) навколишнього світу з особистістю адресата;

2) існування/відсутність у реальності зв'язку між такими фактами й особистістю адресата .

Наявність сигматичної, гіпотетично/реально пов'язаної з особистістю адресата, інформації і мала кількість (аж до її відсутності) регулятивної (прагматичної) інформації ставить перед адресатом задачу вибору своєї подальшої мовної/немовної поведінки виходячи з повторення/неповторення свого минулого життєвого досвіду. У даному полягають мовленнєво-розумові обмеження і свобода вибору, що задається дискурсом бажання. Це спілкування з опорою на мотиви, в остаточному підсумку – на формовані за допомогою дискурсу і прогнозовані його автором бажання адресата. Заперечення мовновпливової сили дискурсу бажання передбачає вираження адресатом сумніву в щирості адресанта, істинності приведених фактів (явищ, подій).

У цілому, дискурси знання і бажання за допомогою аргументуючої і мотивуючої сил і відповідних векторів задають весь спектр таких явищ мовної діяльності, які в прагмалінгвістиці називаються непрямими мовними актами [3, с.171].

Найбільше прагматично орієнтований дискурс повинності. Його змістовна сторона бідна, відсутні або майже відсутні як аргументування, так і мотивування відкриті в мовленні, що виражаються автором у вимагаючих від адресата мовних/немовних дій. Відповідно, у відсутності семантичного і сигматичного компонента, простір дискурсу повинності вузько направлений на отримання адресантом визначеної ментальної/матеріальної активності адресата.

Звертання до поняття способу організації дискурсу продиктоване самою природою людського спілкування, що розуміється як діяльність. У загальному потоці діяльності, який утворить людське життя; визначають

окремі діяльності, дії, тобто процеси, що підкоряються свідомим полям, і операціям, які безпосередньо залежать від умов досягнення конкретної мети (А.Леонт'єв).

Названі базисні поняття, як відомо, знайшли відтворення й у діяльності спілкування в термінах, що варіюють, як мовна/комунікативна дія, мовний/комунікативний акт, мовна/комунікативна мета. У загальній теорії діяльності також розглядаються такі суттєві поняття, як засоби і способи виконання дій, способи досягнення цілей (А.Леонт'єв), обсяг концептуального змісту яких, стосовно до діяльності спілкування, співвідноситься з обсягом поняття способом організації дискурсу. Подібно тому, як у здійсненні будь-якого різновиду діяльності активний початок належить суб'єктові діяльності, в організації дискурсу така роль належить суб'єктові дискурсу. Варто зауважити, що термін (суб'єкт діяльності, суб'єкт дискурсу) відноситься до сфери абстрактно категоризуючого мислення і позначає людського індивіда взагалі.

Тим часом, як відомо, у конкретних актах комунікації беруть участь не якісь знеособлені людські істоти, а конкретні особистості, тобто суб'єктом конкретного дискурсу є конкретна особистість. Спосіб організації дискурсу ніяк не можна розглядати у відриві від особистості, тому що саме поняття спосіб пропонує екстеріоризацію внутрішніх здатностей особистості на результати її діяльності, у даному випадку на дискурс [3, с.173].

Зв'язок між способами організації дискурсу і здатностями організувати дискурс, тобто дискурсними здатностями особистості, є взаємообумовлюючим . Якщо за вихідне взяти дискурсні здатності особистості, то з упевненістю можна прогнозувати породження особистістю визначеного дискурсу. У свою чергу спосіб організації конкретного дискурсу дозволяє передбачати визначені здатності особистості, що реалізуються в даному дискурсі. Особистість, що володіє сукупністю дискурсних здатностей на рівні всіх “фаз інтелектуального

акта“, а саме орієнтування і планування мовних і немовних дій, формулювання плану дії в мовній формі, контролю і корегуванні (у міру необхідності) мовних дій, можна назвати мовною особистістю. Те, яким чином і якою мірою особистість реалізує свій потенціал дискурсних здатностей, багато в чому залежить від умов комунікативної обставини і властивостей і стосунки особистості, і про конкретну мовну особистість можна говорити лише у випадку реалізації в конкретному дискурсі її конкретних дискурсних здатностей.

З розумінням дискурсу як ієрархічно конструйованої складної структури, що складається з трьох рівнів, а саме формально-семіотичного, когнітивно-інтерпретованого, і соціально-інтерактивного, видається можливість покласти в засаду типології особистостей трирівневу репрезентацію дискурсу. Кожний з рівнів на етапі породження дискурсу характеризує мовну особистість у термінах “готовностей“ реалізувати ті або інші дискурсні здатності, а на рівні перцепції – реалізованих дискурсних здатностей особистості.

Дискурсні здатності особистості, що реалізуються на першому рівні, містять у собі основні дії й операції семіотичної діяльності. Дискурсні здатності другого рівня відповідають за адекватне відображення в дискурсі фрагментів реального або мислимого світу. Дискурсні здатності третього рівня орієнтовані на доречність використання вербалізованих актів у соціальній взаємодії людей. Цілком очевидно, що кожний з рівнів по-своєму репрезентує мовну особистість, але при її характеристиці як цілісного суб'єкта дискурсу вони знаходяться в стосунках додатковості. Як приклад можна розглянути авторитарний спосіб організації дискурсу, тобто авторитарний дискурс.

Соціально-рольовий статус, породжений ієрархічно сформованими політичними, економічними, державними, сімейними стосунками, є умовою здійснень подієвого панування, керівництва, керування, організації, контролю сформованих політичних, економічних, державних,

сімейних стосунків. Недарма авторитарний спосіб взаємодії в першу чергу асоціюється з такими поняттями, як “керівник”, “підлеглий”. У суспільній свідомості також міцно викорінилося поняття авторитарного стилю взаємодії “керівництва” із “підлеглими” як адміністративно-командного, командно-наказового, командно-бюрократичного, казармено-деспотичного. Як відомо, авторитарний спосіб взаємодій характерний насамперед для інституційної сфери спілкування, яка визначається сукупністю соціальних інститутів – державних інстанцій науки, культури, освіти, провадження і т.п. [3, с.179]

Не виключено, що він може бути перенесений цілком або частково й у неінституційні сфери спілкувань – родина, відпочинок, дозвілля, побут. Цілком природно, що такий перенос авторитарного способу взаємодії із інституційної сфери спілкування в інші притаманний у першу чергу особистості авторитарного складу, тобто стосовно до авторитарного соціально-психологічного типу. Проте досвід повсякденного спілкування свідчить про те, що у визначених життєвих ситуаціях неавторитарний тип особистості може використовувати елементи авторитарного способу взаємодій. Проте, авторитарна мовна поведінка неавторитарної особистості буде кваліфікуватися як авторитарна, а сама особистість – як авторитарна мовна особистість.

Таким чином, можна запевнити, що типовий авторитарний дискурс у своєму мовленнєвоактивному уявленні містить у собі наступні мовні акти: категорично орієнтовані директивні акти без права свободи на альтернативну дію з боку адресата, акти позитивної самооцінки, включаючи акти хвастощів, акти негативної оцінки партнера, включаючи акти негативної оцінки його діяльності, компетентності, акти приниження, образи, загрози, іронії, глузування.

Література:

1. Баранов А.Г. Функционально-прагматическая концепция текста. – Ростов - на Дону, 1993 г. – 186 с.
2. Бацевич Ф.С. Нариси з комунікативної лінгвістики. – Львів, 2003 р. – 230 с.
3. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – Київ, 2004 р. – 344 с.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М.: 1974 г. – 380 с.
5. Бисималиева М.К. О понятиях "текст" и "дискурс" // Филологические науки. – №2, – С. 47-54.
6. Борисова И.М. Дискурсивные стратегии в разговорном диалоге. / И.М. Борисова // Русская разговорная речь как явление городской культуры. – Екатеринбург. 1996 г. – С. 28-36.
7. Макаров М.Л. Основы теории дискурса. – Москва. 2003г. – 120 с.

Анотація

О.А. Измайлова Вектори дослідження дискурсу.

У статті розглядається поняття дискурсу як категорії організації мовного коду в спілкуванні. Предметом особливої уваги є типологія дискурсу, способи його організації, а також типологія мовних особистостей. У статті враховано найновіші гіпотези, що сформувалися в межах теорії мовленнєвої комунікації.

Ключові слова: Дискурс, типи дискурсів, організація дискурсів, комунікація, комунікативні навички, текст.

Аннотация

О.А. Измайлова Векторы исследования дискурса.

В статье рассматривается понятие дискурса, как категории организации языкового кода в общении. Предметом особого внимания является типология дискурса, способы его организации, а также типология

языковых личностей. В статье учтены новейшие гипотезы, которые сформировались в пределах теории языковой коммуникации.

Ключевые слова: Дискурс, типы дискурсов, организация дискурсов, коммуникация, коммуникативные навыки, текст.

Summary

O.A. Izmaylova Vectors of research of a discourse.

This article observes the notion of discourse as a category of the language code organisation in communications. Special attentions is given to the typology of discourse, the methods of its organisations. The author takes into account the innovative hypotheses, formed within the theory of speech communications.

Key words: discourse, types of discourse, organisations of discourse, communications, communicative skills, text.